

СПОМЕНИ ЗА ТРАКИЯ И СЪБИТИЯ, СТАНАЛИ ТАМ, ОТ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ

Росица Станева

ПЪТ ПРЕЗ ОГЪНЯ

Вместо предисловие

Разказа за събитията, описани в това повествование, чух през ранната пролет на 1987 година. Заедно с още няколко жени, преподавателки в хасковски средни училища, в тихия градски следобед пристигнахме в спретнат български дом, гостоприемно отворил врати за нас.

Посмутени и мълчаливи, влязохме в стаята на баба Мара, заради която всъщност и идвахме. Старицата седеше на леглото, подпряна върху възглавници. Беше над осемдесетте, но чертите на нейното лице - правилни и ясни, говореха, че на младини е била красива. Слънчевите лъчи играеха по високото ѝ чело, по тънките дълги пръсти, обгърнали коленете през одеялото.

- Мамо - каза Зорка Димитрова, нали ще ни разкажеш за бягството си от Булгаркьой?

Зорка беше най-малката дъщеря на баба Мара. С любов тя се грижеше за майка си, която живееше в нейния дом.

- Да, да - вкупом потвърдихме ние. - Затова сме и дошли...

- А сега - обърна се Зорка към нас, - да помълчим. Започва часът по родолюбие...

Гласът на баба Мара, чист и ясен, изпълни стаята. Това, което тя разказваше, отчасти не беше ново за мен, но ме развълнува може би със същата сила, с която поразя останалите. Защото спомените на старицата възкресиха пред нас един жесток епизод от голямата трагедия на обезбългаряването на Източна Тракия по време на Междусъюзническата война, непозната на мнозина.

Когато другите жени излязоха, аз останах до милата баба Мара.

Стараех се да пестя силите ѝ, но я помолих отново да се върне към някои имена и подробности.

Посетих този дом по-късно през същата година. Баба Мара вече не беше между живите. Но от касетофона на който внукът ѝ Наско бе записал нейните спомени, звучеше онзи силен и правдив глас, който бе оставил незаличима дияря в душите ни. По лицето на Зорка се стичаха сълзи. Тя не ги и криеше.

- Гласът на Мама, Маминият глас - шепнеше тя, докато слушахме записа.

Животът на старицата бе угаснал, но ние съвсем осезаемо усещаме присъствието ѝ. То идеше от думите ѝ, които бяха живи. И носеха в себе си силата. На жестоката истина за една историческа трагедия, разранила за цял живот сърцата и паметта на оцелелите нейни свидетели. В това се убедих и после, когато вече работех върху този разказ и разлиствах исторически книги и спомени на различни хора. Всичко, което баба Мара бе споделила за кървавата драма на село Булгаркьой, бе самата достоверност. Нямаше нито едно разминаване с дати, факти или имена.

В брой 11 от 1986 г. на в. „Тютюноработническа дума“ бе публикувана вълнуващата творба на Кръстина Краден „Грехът на една майка“, чиято героиня, баба София, намерила загубеното си чедо след много години... Този трогателен разказ за действителни човешки съдби бе съпроводен с редакционна бележка, чиято покана за мен се превърна в един от поводите да напиша следващите редове. Събрах и записах спомените на баба Мара с чувството, че изпълнявам и едно написано, но свято задължение към паметта на хората от собствения ми род. Защото баща ми, роден в съседното на Булгаркьой селище Пишман, имаше подобна сирашка съдба и бе преминал по същите пътища на огъня, ужаса и смъртта.

***Разказва Мара Кирова Шопова:
Отново ги виждам и чувам всичките...***

Седя аз като на брега на река. А отдолу, в ниското, се блъска изминалото време. Изтекоха почти дните му бистри и мътни, часовете радостни или тъжни, минутите -весели синигерови песни или като леденотежки зърна на градушка, чиито студени пръсти удушват зеленината.

Сега, от високото, се вирам, вирам, дорде-

Мара Шопова

то очите ми от пареща болка замижеят... Водата ах, тази безкрайна луда вода, дето не знае спиране, шуми вече нет ам, а вътре в мене. Тя носи образи на живи и на мъртви, говори със сегашни и отдавнашни гласове. И аз отново ги виждам и чувам всичките...

Ето, онзи забързан мъж с образ от тъмен, строг камък, с войнишка стойка и мустаци, прекосяващ двора на къщата на вуйчо ли Ламбо Мърдев, е генерал Радко Димитриев. Как не съм го забравила досега ли? И да искаш - не можеш, а и да можеш -не бива! Защото той бе човек легенда. И за него, и за другите, дето бяха тръгнали тогава на свята война, за да освободят Източна Тракия, чудеса се разказваха и песни се пееха.

А този, веселият млад човек, на чиято уста е закачена усмивка и чиито шегичат една след друга като палави шарени козлета, е чичо Дамян Калфов - най-добрият приятел на татко. От гимназията в Одрин се знаеха, а после бяха учителствували заедно в Теслим. В Булгаркьой беше чест гост на дома ни. По-късно той стана аташе по печата в Цариград, след това работеше в София в различни министерства и беше четен и известен писател.

Ето го най-големият от вуйчовците ми - Ламбо Мърдев. С тъмни европейски дрехи и белоснежна риза с колосана яка. Заможен, учен човек и стар ерген беше. За народните работи се бе венчал, та за неявста време не му беше останало...

Ех, но нека за всички и всекиго поред...

Моят баща Киро Шопов бе родом от Теслим, Малгарско. Дядо му бил там свещеник, а баща му - заможен търговец. С тридесет и две камили пътувал той към далечни селища, та търсена и скъпа стока да донесе. Понякога ходел и в Гелибол (Галиполи).

Класно училище татко карал в Булгаркьой - най-голямото българско селище до Теслим. Там и видял майка ми Гергева Мърдева. Като пораснали и станали мома и момък за женене, харесали се за цял живот и си дали дума да се вземат. Че как да не харесаш красавица като майка ми! Хубава беше тя, с дълги тъмни нос и бяло лице, висока и тънка в снагата, та и зряла жена все си беше като момиче. Леко и пъргаво ходеше из къщи и много беше работлива и добра. Само че тя беше от семейството на Мърдеви.

Мърдеви... Кой ли не ги познаваше? С най-богати земи бяха, мъжете им - най-учени, търговията им - най-доходна. Спомням си, че хамбарите им най-много вземаха и аргатите им най-добре се гледаха, затова все ни искаше при тях да се хване на работа. Но като подразбрали майчините братя какво може да стане, наговорили се да не пус-

кат милата си единствена сестрица далече от тях, в чуждо село. Дума не давали да се издума и приказка да се изприказва.

Но мама и татко се наговорили скришом. Една нощ на кон пристигнал той и я откраднал. Закарал я в Теслим. Посрещнали я в неговата къща както подобава - с обич и уважение. Вдигнала се богата сватба. Мама и татко заживели там. През 1903 година аз съм се появила на божи свят. А след две години сме се преместили в Булгаркьой. С нас дошла и баба ми Мара, на която бях кръстена.

Баща ми работеше като учител, какъвто е бил в Теслим. През свободното си време беше в дюкяна. Там имаше всичко - и бонбони, и моливи и всякаква стока. Когато той пътуваше, мама го заместваше. Изпращахме го на път и гледахме как яхва коня си, строен и напет. По различни села ходеше баща ми, където имаше български училища. Грижеше се за запазването им и намиране на български учители за тях.

И с други народни работи се занимаваше тате, но нали бях дете тогава, криеха от мене. Вземаше ме понякога със себе си в Одрин, уж на лекар да ме води, а то с разни мъже се срещаше и разговаряше. Понякога по овчари и пътуващи работници хабери пращаше или пък от България ги получаваше.

Весело беше в нашата къща. Имаше сговор и доброта в нея. Роди ми се сестричка Станка. Двете растяхме заедно, тичахме около мама и баба по двора, под сенките на сините сливи и крушите. В неделя на мегданите в селото ставаха хора. Пищяха гайди, чуваше се тропане през три улици. Заедно с другите деца ходехме да погледаме какво правят момите и момците. След това тичешком с завръщашме вкъщи.

Булгаркьой, където живеехме, наброяваше 600 къщи. Във всяка от тях имаше голямо семейство с много деца. Земята наоколо беше богата, добитъкът, който влизаше и излизаше от селото, като че брой нямаше. Освен татковия дюкян имаше и много други. В селото се отваряха и кафенета.

Училището в което ходех, беше голямо. То бе основно и класно. Вуйчо ми Ламбо Мърдев беше главен учител в него.

Спомням си, че трапезата ни по онова време беше богата. Имаше в изобилие от всичко - и хляб, и месо, и сирене, и тахан, и кашкавал. Дрехите ни бяха красиви и топли, постелките ни - също.

Голяма църква се издигаше сред селото. Името ѝ беше „Свети свети Константин и Елена“. Всички булгаркьойци редовно ходеха на църковните служби, които понякога се извършваха от четирима свещеници. Гледаме как блестят филоните им, наметнати върху тъмните

раса. Ние, децата, много обичахме онази вечер от великденските празници, когато се четяха четирите евангелия и носехме боядисани яйца в църквата.

Така беше и през последния Великден, който се е запазил в паметта ми от Булгаркьой. На Разпети петък занесохме цветя, след това слушахме службите в църквата. От сребърните кадилници се носеше дъх на тамян. Млади и стари благоговейно мълчаха и мислеха за прикования на кръста син Божи. Никой още не знаеше, че скоро страданието на невинния ще стане участ на всички българи от селото.

Един ден баща ми се премени в най-хубавите си дрехи. Заедно със стареите от селото и всички лични хора той тръгна да посрещне минаващата през Булгаркьой българска войска. След тях хукнахме и останалите. Пред нас се нижеха кафявите униформи на войниците, техните лица - едновременно измъчени и радостни. Хората ликуваха, прегръщаха освободителите, разпитваха ги.

Подир известно време двама наши съселяни доведоха татко у дома, като внимателно го подкрепяха. Изведнъж му бе прилошало. Трябваше да си легне и мама и баба ни отпратиха двете със сестра ми, за да не им пречим да се грижат за него. Баба Мара разбираше от билки и баене е се зае да помогне на татко, защото лекар имаше чак в Кешан.

В къщата ни всичко се преобрази, стана тихо и тъжно. Само след два дни татко склопи очи. Много хора се стекоха на погребението. И всички разправяха, че сърцето му не издържало и това била причината за смъртта му, защото преголяма била неговата радост до види свободен нашия край.

Нещастието потропа на портата ни. Но то не дойде само, зададе се и нова беда. След като почина баща ми, мама в сянка се превърна. Тя не приличаше на жив човек. Ходеше от стая в стая като не на себе си и не ни виждаше. Плачеше денонощно, безмерната ѝ скръб всеки ден я отвеждаше на гробището. Стана изведнъж бледа и жълта като треперливо огънче на свещица. Лошата смърт, спряла в къщата ни, не чакаше подкана. Духна светлото пламъче на маминия живот, от който тя сякаш се беше отрекла. Сложихме я да татко само четиридесет дни след смъртта му.

Там, в земята край Булгаркьой, в старото гробище под кръстовесте, дето отдавна ги няма, лежат те, неразделни и в смъртта си. Заедно бяха расли, много се бяха обичали и един след друг заспаха вечния си сън.

Често си мисля за лошо ли е било, или за хубаво, дето така млади

си отидоха те от този свят. Каква ли щеше да бъде съдбата им, ако бяха останали живи? А моята и на сестра ми, на баба? Щеше ли къравата вихрушка, която се изви над Тракия, да ги пожали? Нямаше ли да ги сломят горестите и изпитанията? Защото се задаваше друга война - Междусъюзническата. Християнските държави, участници във войната срещу Турция, щяха да настръхнат една срещу друга и много още българска кръв щеше да се пролее, много невинни хора, деца, жени и старци щяха да бъдат покосени от жестока смърт.

В началото на юли 1913 година в селото започнаха да идват турски войници. Те обискираха къщите до една и изнесоха всичкото оръжие от тях. Гледаха ни накриво, защото по времето на Балканската война населението беше подпомагало с каквото може българската армия. Освен това в селото беше сформирана и местна отбрана да ни пази от турците.

Мама имаше трима братя, Единият бе взет като турски войник в Одрин. Дете бях, но помня, което бях чувала: този град отвсякъде бил обвит с мрежи и пиле не можело да прехвъркне оттам. Но вуйчо ми с още няколко младежи прокопали дупка, за да избягат от служба при турците. После те се върнаха на село. Другият ми вуйчо не помня къде е бил по това време, но често виждах най-възрастния от тримата - Ламбо Мърдев.

Вуйчо Ламбо имаше най-голямата и красива къща в Булгаркьой. Тя бе висока и масивна, обградена с каменни зидове, а не с плетища и трънаци като другите. Наредбата на стайте беше богата, в европейски стил, защото вуйчо ми, така съм запомнила, бе учил в Солун. Той свободно владееше френски и турски език. Бил е преподавател в Смирна - голям и богат град. На два пъти е бил заточван задълго от турците, но след всяко заточение се връщал още по-горд и непокорен. Не го обичаха те и вуйчо често си имаше разправии с тях.

На 6 юли по стар стил, събота беше - този ден никога няма да забравя, дойдоха двама турски войници и забраха вуйчо ми Ламбо. Те носеха пушки и саби. Разгледах ги добре, докато го водеха по пътя. После вуйчо свърна, помолил ги беше сигурно да се отбият за малко, защото го чух да говори на турски, а след това влезе в нашия двор. Повика по име баба. Когато тя се показа, той се приближи и тихо рече:

- Нека се видим за последен път... Прощавай!

Тъжен беше вуйчо ми, много тъжен... Такъв не го бях виждала никога, макар че гласът му звучеше твърдо. После той тръгна нататък - висок и строен, напет мъж беше, такива като него рядко се срещат, и не се обърна вече. А турците го подкараха някъде извън селото.

Там, така говореха хората после, го чакали Кадри бей и таборът на Нешат ефенди. Кадри бей водел отряда. Дали змийска отрова е имало в майчиното му мляко, но жестока смърт измислил той за вуйчо. Най-страшната и зверската. Два часа след това турците отново минаха през селото. В чувал влачеха тялото на вуйчо, а пък главата му на кол набита. Който я погледнеше, сънят после бягаше от него. Очите на тази отсечена глава бяха извадени и страшно висяха надолу, ушите се държаха на ивица кожа, а езикът стърчеше изтръгнат навън. Къс по къс рязали турците Ламбо Мърдев, а после го умъртвили. Пък кехаята викаше ли викаше, по тяхна заповед събираше хората да видят първата жертва в Булгаркьой.

На следния ден, 7 юли, кехаята пак излезе на високото. Той събираше всички мъже от 15 до 70 години. Тя трябваше да излязат извън селото. На групи, на групи тръгнаха. Съобщено им бе, че ще им четат документ от султана уж как да живеят българи и турци в мир, както преди войните. Излязохме и ние от дворовете и чакахме да се върнат отишлите нагоре мъже, та да ни кажат каква са чули и що са им заръчали.

Но като се събрали вън от селото те, турците ги наредили нагъсто - там имало и люде от Пишман и Лезгар. Започнали да стрелят низамите в тях, като доубивали ранените с щикове, така че никоой да не оживее.

Турците подпалват Булгаркьой. Спасяваме се по чудо. Скитането из гората. Жени захвърлят рожбите си. Когато жените от селото чух, че викат мъжете горе, една по една заизлизаха от къщите си. Очите им така и бяха вперени в пътя, по който тръгнаха мъжете, братята и синовете им. Внезапно пропукаха изстрели. Трепнаха сърцата на всички. Разбра се, че нещо лошо става. Жените се разбягаха... Сейнахме се и ние със сестра ми след баба. А отнякъде пламъци литнаха към небето. Какво ставаше?

Други турци, останали в селото, вече го палеха и тръгваха по българските къщи, за да грабят, изнасилват и убиват.

Тичешком се втурнахме в нашия двор. Баба влезе в къщата, а след това ни повика да отидем с нея в кошарника. Там тя бързешката направи дупка и в нея закопа златото, което пазахме вкъщи.

- Тука е всичко, дето имаме, деца – през сълзи шепнеше тя. – Вижете и запомнете мястото, дето го заравям. Който от нас остане жив, един ден ще го вземе...

Помогнахме на баба да затъпче пръстта и после хукнахме да бягаме. Криволичейки и криейки се по дворовете, вървахме нагоре, към гората, защото по пътищата бяха наизлезли турци и там милост за

нас не щеше да има. Отвсякъде се носеха викове, писъци. Сърцата ни удряха като криле на подплашени птици, когато са хванати натясно.

Ето го и края на селото. Наблизо започват дървета и храсти. Вмъкнахме се в спасителната зелена шума, без да вярваме още, че сме се спасили. После тръгнахме нагоре. След малко време добихме кураж и забързахме, после затичахме. Изморихме се, но не мислехме да спираме. В гората попаднахме на група хора – старци, жени и деца, и по-нататък вървахме с тях. Страшно беше това бягство, та нивга не ще го забравя. Вървим из гората, а млади жени носят дечицата си, притиснали ги до гърди. Тогава някой от възрастните извисява глас и рече: „Или оставяйте децата, или се отделяйте от нас! Иначе турците ще ни изхващат всичките.“

Различните жени различно постъпиха. А на мене ми беше много мъчно за тях.

Нощно време захладняваше. Гушихме се в полата на баба, а студът лазеше по телата ни, особено на разсъмване, когато побелеят звездите. Трепереха брястовете над нас и ние треперехме. А на другия ден се провирахме през долчинки и габер, по непознати пътеки, докато дойде следващата нощ.

Храна нямаше. Дъвчехме трева, листа или случайно намерени плодове. Имаше две момчета от нашето село, едното беше на 13, другото – на 11 години. Те се претрашаваха и отиваха лазешком до някоя нива. От навалените там снопи донасяха класове. Стривахме ги и гледахме зрънце да не изпуснем.

Турски войници ни отвеждат в Кешан. За пръв път от много дни виждаме хляб.

Седмици скитахме така, приличащи не на хора, а на сенки. Изнемощели от глада и дългото ходене, веднъж седнахме да починем. А наоколо турска войска ни завардила. Скочихме да бягаме, а тя след нас.

Един от войниците извика високо, така че възрастните, които знаеха турски, да го разберат:

- Предайте се, хора! Предайте се! Няма да ви убиваме...

Какво можехме да направим? Тръгнахме пред войниците. Те ни подкараха към Кешан и през целия път викаха: „Ей, чабук, чабук... (бързо, бързо)“.

Влизането ни в града помня сякаш е било вчера. Вървим по калдъръма с нозе, почернели и тънки като пръти от плет, а отстрани щикове се люшкат и саби подрънкват. През турската махала минахме. Отваряха се врати и прозорци, а оттам ни плюеха, замеряха ни с ди-

нени кори и озобени чепки от грозде. Сочеха ни с ръце и се смееха. А ние навеждахме очи и мълчахме. Тракия беше свободна за месеци само, а сега ние бяхме по-зле и от роби. Животът ни не струваше пукнатата пара. Ех, добре че бях дете и много неща не разбирах!

В Кешан ни заведоха до казармата. Седнахме пред нея на земята. Парцалива, мръсна, измъчена тълпа от бежанци. Там, за пръв път от много дни, видяхме хляб. Той беше войнишки, обикновен и сух, но ние го държахме с треперещи пръсти и не вярвахме на очите си, че го има.

Пръснаха ни по гръцките къщи в Кешан. И нали и те, гърците, бяха християни като нас, проявиха човечност и добрина. В семейството, където попаднахме, ни предложиха храна, чисти дрехи и подслон. Десетина дни живяхме така. След това ни откараха в Галиполи, а оттам – в Лапса, селище край морето.

Ние стояхме на този бряг, пазени от турците, а денем припичаше ужасно. Вечерта стражите, вече изморени, си отиваха. А ние цяла нощ зъзняхме от студ, без да знаем как ще осъмнем и още колко мъки ни очакват и страдания.

Една нощ при нас пристигна момче българче. Неговата майка, когато още било малко, умряла. Баща му бил зидар от Булгаркьой и работел по чужди места. Пред едни бездетни гърци казал, че останал сам с три деца и те поискали да осиновят най-голямото. Така момчето дошло да живее в Лапса. Работело в кръчмата на гърка, който го отгледал. Но то помнеше родното си място, близките си. Та като чуло за нас, решило да ни види и разбере дали не може да ни помогне с нещо.

- От Булгаркьой съм – вика момчето, - чух, че тука има измъчени хора и дойдох да ви видя. Кажете как да ви помогна?

- Иди – казват му възрастните, - да намериш нашия консул и да му разкажеш за мъките ни. Но по-бързай, не се бави, защото може и да не ни намериш.

- Ще ида – казва момчето, а гласът му се губи от вятъра и от бученето на морето, - но пари си нямам. Беден съм много. А до консулството пътят е дълъг. Как да стигна?

Тогава баба заопипва колана си. Там имаше защити три златни турски лири, всяка от които правеше по 102 бели гроша. Извади тя парите, даде ги на момчето и му каза:

- Върви с бога, сине... Дано успееш да ни спасиш.

Наведе се момчето, целуна ѝ ръка и после се загуби в тъмнината. А баба Мара, който знае защо, цяла нощ плака...

Печеше ни слънцето на Лапса немилостиво, а ние, одрипавели и

съсухрени, губехме вече надежда. Нощем получавахме новини, едни от други по-страшни. Нечовешка била разправата на турците с булгаркьойци и българите от другите села. Оживелите след избиванията и изнасилванията били пръснати по различни места.

Един ден видяхме лодка да плава към нас. Чували бяхме, че някои бежанци ги качвали на морски съдове и после ги давели. Помислихме си всички, че е настъпил краят ни. Седаме като вцепенени и гледахме как лодката приближава. Тя спря и от нея слязоха трима мъже. Възрастните после разправяха, че и тримата били консули. Започнаха да ни разпитват: откъде сме, има ли наблизно и други като нас. Обяснихме им, че още петдесет души са откарани навътре, към пустинята. Казахме им кой какво беше чувал за другите ни съселяни. Мъжете си тръгнаха, а след тях дойде корабче с храна.

Отново ни препратиха в Галиполи. Оттам, за голяма наша радост, ни качиха на българския параход „Кирил“, на който натовариха хляб, храна и вода за из път. И с него пристигнахме във Варна.

Беше вече есен. Краят на септември. Времената бяха трудни за България. Мъжете – по фронтовете, народът – обеднял. На пристанището обаче ни чакаше огромна тъпна. И всеки от посрещачите стискахе нещо в ръката си – кой пакетче, кой комат, кой дрешка. Когато корабът спря и ние слязохме, хората заковаха погледи в нас. Изглежда сме били печална и тъжна гледка, защото наобиколилите ни мъже и жени започнаха да плачат. Ридания ги разтърсваха, спазми ги задушаваша. А ние, стъпили на твърда българска земя, не знаехме за okayване ли сме, или трябва да се радваме.

На сестра ми Станка ѝ провървя. Още с пристигането ни двама добри хора я харесаха и отведоха в къщата си. Мъжът бил директор на девическото училище, основател на дружеството „Юнак“ във Варна, а жена му – детска учителка. Нямали деца.

Казвам, че на сестра ми ѝ провървя, защото зимата, която изкарахме с баба и с другите бежанци в Аквариума, където ни настаняха, беше дълга и тежка. Храна и хляб получавахме, но от циментовия под вееше хлад. Тръгнаха и болести. Много старци и деца умряха. Други пък не можах да се съвземат от преживените мъки при бягството, и те си отидоха.

Как баба успя да ме опази, не знам. Но тя ме държеше и настрани, за да не слушам страшните разкази как са мъчени хората от нашето село, как са позорени жените. Само че аз бях чула за една страшна случка и тя ми се върти в ума и до днес. Дамян Калфов имаше сестра, и тя Дамяна се казваше. Разправяха хората, че му била близначка. По-

знавах я, а и всички я знаеха – тя бе лична мома, много красива. Та Дамяна, когато влезли турците в Булгаркьой и започнали да гонят жените, се хвърлила в пламъците на една запалена къща, за да не падне жива в ръцете им...

През пролетта започнахме да работим по малко на пристанището. Аз требех с баба фасул, а мъжете станаха носачи. След това пак ни събраха, качиха ни на кораб и ни откараха в Дедеагач. В неговата околност имаше едно изоставено селце – Шахинлар му викаха. И там вече трябваше да живеем и всеки да се прехранва както може.

В Шахинлар, Дедеагачко, пристигна и малкият ми вуйчо с жена си, този, дето беше избягал от войниклъка при турците. Помагаше ни с каквото може, но за всички нас настъпиха трудни времена. Бяхме без средства, без храна, оставени сами на себе си. Отгоре на това аз се разболях от малария.

Земеделската банка в града отпускаше заеми за закупуване на инвентар и сечива за обработка на земята, която ни дадоха. Тръгнаха мъжете от селото пари да искат, та да пристегнат къщите и нивите да разработят, че да могат да гледат челядта си. За тези, които имаха бащи, беше добре. А ние с баба – две жени вкъщи, аз – дете, а тя – старица. Стои баба и гледа как тръгват съседите, па ми дума:

- Иди, Маре, с тези хора до банката в Дедеагач. Искай и на тебе да дадат пари. На, дрешка нямаш на гърба си, а храната ни свърши.

- Срам ме е, бабо... - промънквам и главата ми сама се сгушва в раменете.

- Ще идеш! – не отстъпва баба. – Иначе и двете ще загинем... Тръгвай!

Мъжете ме взеха и когато стигнахме в банката, влязохме при директора. Докато те си свършат работата, аз седях и чаках. Той ме забеляза и попита:

- Кое е това дете?

- Ех, господине – отвръщат те, - това момиченце баба му го прати пари да иска от вас. Нямат пукнат грош. А да знаете в какво семейство се роди, какви бяха близките му...

И започнаха да разказват те за тате и мама, за вуйчо, за бягството. Директорът се нажали. После бръкна в сакото си, извади един портфейл, а от него – двадесет лева и каза:

- Ето тези пари, занеси ги на баба си. А от банката заем не мога да ти дам.

Поблагодарих му и взех банкнотата. Огън сякаш държах, така ми пареше ръката. В село я дадох на баба, плачейки.

След няколко дни при кмета на Шахинлар се получи писмо. В него директорът на банката в Шахниллар съобщавал, че иска да ме осинови. Извикаха баба и щом се върна, тя ми каза каква е работата. А аз се разплаках:

- Не ме давай, мила бабо, при тебе искам да остана!

После второ писмо се получи, а в него директорът пак пише, че ще дойде от село да ме вземе. Този път кметът дойде вкъщи, за да ни го съобщи. Аз плача, а баба се моли:

- Върви, Маре, при тези хора. Стара съм и сили нямам вече. Всичко може да се случи. Какво ще стане с тебе тогава? Останеш ли тук, загиваш. Пък и болна си... А аз пари нямам.

Приказва тя така, кметът – също, и ме придумаха. А в уречения час дойде директорът и ме отведе в дома си в Дедеагач.

Прави излязоха баба и кметът. За мене наистина настанаха добри дни. Кирил Ботев – така се наричаше този благороден човек, който ме прибра в дома си, беше завършил духовна семинария в Русия. Не искал обаче да се зачерни с расо и се захванал с друга работа.

Неговата жена, Мария й беше името, още първия ден ме заведе в магазините и ми накупи всичко необходимо. Шиеше ми дрехи, грижеше се за мене, с една дума и двамата не ме отделяха от двете си родни деца. Ходехме заедно на гости, на разходка, веселяхме се, пеехме.

Бащата на Мария беше полковник, завършил военна академия в Русия. Като дете посрещнал руските войници, когато преминали Дунава, направим им някакви услуги и по-нататък продължил с тях. Русите го взели със себе си, а след Освобождението го откарали в родината си, където му дали възможност да учи.

Моите осиновители бяха високообразовани, сърдечни и добри хора. По едно време Ботев се премести на работа в Софлу, след това пътуваше като финансов ревизор по фабриките. Преместихме се да живеем в Русе, а после отидохме в родната му къща във Велико Търново.

Станах девойка. Един ден съседката ми донесе вест от вуйчо Атанас Мърдев, който по-рано имаше книжарница в Одрин, а сега беше книжар в Свиленград. Не без мъка се разделих със семейство Ботеви, които ме имаха за своя, и отидох да живея при вуйчо и вуйна. Не се мина много време и в Свиленград създадох свое гнездо – омъжих се за Атанас Курдов.

Хората в Свиленград бяха добри и отзивчиви. Градът им през 1913 г. беше опожарен, те бяха познали същите мъки и страдания, през които минахме и ние. В семейството на мъжа ми ме приеха като своя. Отгле-

дах децата си, задомих ги, радвах се на зетьове, внуци и правнуци.

Разпилени мъниста от скъсана огърлица. Сбогом, сестрице. Времето се натрупва в нас.

Разказвам всичко това за себе си и за близките си не защото в живота ни имаше нещо необикновено, а напротив – защото той досущ приличаше на съдбите на хиляди други бежанци от Източна Тракия. Разпиля ни времето и нерадостната ни участ из всички краища на България като мъниста от скъсана огърлица. Мнозина изгубиха близките си из житейския водовъртеж и така и не ги намериха после. Аз поне можах да разбера какво е станало със сестра ми и с баба.

Станка, сестрицата ми, починала наскоро след омъжването си, а след нея си отишло и детето ѝ, момченце. Това ми разказа мъжът ѝ, когото познавах и когото намерих отчаян и брадясал в София наскоро след смъртта ѝ. Ето как се случило това. Завършила Станка училище и искала да продължи по-нататък образованието си, но осиновителите ѝ от Варна не се съгласили. Казали ѝ:

- Ако отидеш в София, няма да се върнеш повече тука, а нас кой ще ни гледа на стари години?

Хванала се сестрицата ми да работи като чиновничка. Но един млад мъж от София я видял и я залюбил. Баща му имал захарна фабрика, а той често отскачал по работа до Варна. Оженили се и я отвел в столицата.

- Каква стана тя! – рекли осиновителите ѝ. – Ние не те пускахме, а съдбата реши пак там да отидеш.

Станка родила здраво и хубаво момченце. Но втората ѝ майка се разболяла и тя трябвало да замине за Варна, за да я гледа. Качила се на влака, но понеже било студено, разболяла се и тя. Не могли да я спасят. Скоро след нея умряло и детето.

Разказа ми мъжът ѝ всичко това и двамата си поплакахме. Сестра ми бе изпълнила дълга си към хората, които я отгледаха, но себе си не бе успяла да опази.

А баба ми Мара, за която нищо не знаех с години, се преместила да живее в Атолово, Ямболско. Прочула се като добра билкарка и народна лечителка и живяла до 103 години.

Понякога, като погледна назад, ми се струва, че времето не отминава безвъзвратно, а се натрупва в нас. И там си и млад, и стар, и сегашен, и отдавнашен. Аз сякаш пак съм малко момиченце, което бяга из горите със сестричката си от нещо голямо и страшно, а баба ни държи за ръка, и отново преживявам всичко това, което ви разказах. За кой ли вече път...